

===== Cseh Gergő Bendegúz =====

/// Néhai diktatúrák irathagyatéka

Emlékezés, felejtés, iratok

„Az iratok kulcsfontosságúak ahhoz, hogy felelősségre vonhatóak maradjunk. Elengedhetetlenek, mert elrettentő példaként szolgálnak a gazemberség megismétlődése ellen, és erőteljes ösztönzést jelentenek számunkra, hogy azt mondjuk: »Soha többé.« Erős védőbástya ez az emberi jogok megsértése ellen. Emlékeznünk kell a múltunkra, hogy ne ismételjük azt meg.”

Desmond Tutu Nobel-békedíjas anglikán lelkész, a dél-afrikai Igazság és Megbékélés Bizottságának (Truth and Reconciliation Commission, TRC) egykori elnöke fogalmazott így 2003-ban a Nemzetközi Levéltári Kerekasztal fokvárosi konferenciáján.¹ Felejtés vagy emlékezet, amnesztia vagy számonkérés, megbocsátás vagy felelősségrevonás kérdésében talán éppen tőle, éppen az emlékezet forrásainak megőrzésére felesküdtött szakma képviselői előtt nem is lett volna elvárható más következtetés. Pedig a történelem számtalan pontján, hatalmi helyzetek fordulása során lényegében mindig felmerült ez a dilemma, és a következtetések talán korántsem olyan egyértelműek, mint ahogy azt jelen pillanatban látjuk, látni véljük.

Egy adott ország belpolitikai erőviszonyainak radikális átrendeződése, a hatalmi struktúrák transzformálódása, az elitek cseréje vagy továbbélése egy demokratikus rendszerváltozás után mindenütt és minden korban felveti ugyanazokat az alapvető dilemmákat. Hogyan tekint a társadalom és az új elit a leváltott, megdöntött, elmúlt rendszerre, miként emlékezik rá vagy hogyan felejt/felejteti azt el? Miként ápolja az áldozatok emlékét és hogyan bánik az elkövetők vagy a kollaborálók emlékezetével? A felejtés vagy az emlékezet szolgálja inkább a társadalmi megbékélést (feltéve, hogy a megbékélés a cél)? Mindebből következően pedig mihez kezd az előző rendszer erőszakszerveinek és a titkosszolgálatoknak az irataival? Természetesen ezekre a kérdésekre számtalan különböző válasz születhet és született is az adott átmenet intenzitásától, annak erőszakos vagy békés jellegétől, a hatalmi struktúrák

¹ == <https://www.ica.org/resource/archbishop-desmond-tutu-keynote-capetown-south-africa-21-october-2003/>

továbbélésétől vagy radikális cseréjétől, a leváltott és az új politikai rendszer működési mechanizmusaitól és sok egyéb tényezőtől is függően.²

A felejtés, a „nem emlékezés” (*amnestia*) évszázadokon keresztül a békekötés előfeltétele, természetes velejárója volt.³ Már az ókori Görögországban is bevett formája volt a pártharcok vagy polgárháborúk lezárásának, amikor a győztes hadviselő felek esküt tettek: nem emlékeznek többé az elszenvedett sérelmekre, ami természetesen az utólagos felelősségrevonás tilalmát is magában hordozta. Megjegyezhető, hogy a felejtés az ókorban nemcsak a megbékélés, de a büntetés, a kiátkozás eszköze is lehetett, elegendő, ha az epheszoszi Artemisz-templom felgyújtójának büntetésére, egyiptomi fáraók vagy római császárok emlékezetének rombolására utalunk. Az ókori Rómában alkalmazott *damnatio memoriae*, az „emlékezés elátkozása” mint büntetés természetesen sokkal inkább vezetett az érintettek emlékének negatív összefüggésű megőrzéséhez, mint tényleges felejtéshez. Ennek a rituális büntetésnek a késői továbbéléseként tekinthetünk a kommunista diktatúrák retusálási hajlamára a bukott politikusok fényképei, szobrai, utcanévei tekintetében, de ez mutatkozik meg az 1990-es évek közép-európai rendszerváltásainak „elátkozó” emlékezetpolitikájában is.

A „nem emlékezés”, a felejtés, megbocsátás, amnesztia a békekötések gyakorlatának elengedhetetlen részét képezte a középkorban és az újkorban. Ahogy a pusztító harmincéves háborút lezáró 1648-as vesztfáliai (münsteri) békeszerződés szövege is rögzíti: *„Mindkét fél feledkezzen el és ne emlékezzen meg mindazon tettekről, melyeket ezen háborúk kezdete óta bármely helyen vagy módon egyik vagy másik fél kívül vagy belül elkövetett. [...] mindegyik [tett] oly teljesen legyen eltörölve, hogy bármit is követelhetne ezen a címen egyik a másikkal szemben, azt temesse örök feledés.”* Bár a „feledékenységi záradék” jelentősége a 19. században már fokozatosan csökkent a konfliktusok lezárása során, a nemzetközi jogban, a békeszerződésekben egészen az 1918-as breszt-litovszki békekötésig valamilyen formában szerepelt ez a kitétel.⁴

A 20. század a háborúzás és a békekötés terén is minőségi változásokat hozott. Az egész társadalmakat mozgósító, totális konfrontációk, az egymásnak feszülő ideológiák és a gyakran teljes megsemmisítésre, nemritkán népirtásra törekvő globális küzdelmek értelemszerűen hatással voltak a konfliktusok utólagos kezelésére és emlékezetére is. Az első világháborút lezáró Versailles környéki békékben az elengedhetetlen nemzetek kölcsönös diszkriminációja már írásos formát is öltött, és a megbékélés-felejtés helyett a „vétkesek” büntetése lett a fő eszköz és cél.⁵ A 20. század népirtásai (holokauszt, holodomor, örmény népirtás) után az örök feledés helyett sokkal inkább az örök emlékezés vált a múltfeldolgozás legfőbb vezérelvévé, még ha

2 = = Vö. Garrett, 2000.

3 = = Vö. Hoeres, 2023: 5-19.

4 = = Hoeres, 2023: 7.

5 = = Vö. Hoeres, 2019.

egy-egy regnáló politikai rendszer időlegesen, tiltásokkal korlátozni is tudta annak nyilvános megjelenési formáit.

Ellenpélda is említhető ugyanakkor, hiszen ha nem is tarthatott örökké,⁶ de a kölcsönös felejtés útját választotta például Spanyolország 1977-ben a Franco-rendszer bukása után az úgynevezett „csendpaktum” vagy a „felejtés egyezménye” (*pacto del olvido*) révén, amikor a bal- és jobboldali pártok a polgárháború elkerülése érdekében egyeztek meg a kölcsönös sérelmek és az áldozatok emlékezetének lezárásában. Az átmeneti igazságszolgáltatás vagy inkább a múlthoz való viszonyulás spanyol példáját nevezi Stephen A. Garrett „amnézia-modellnek”⁷, melyben több speciális történelmi, gazdasági és társadalmi tényező együttállása vezethetett oda, hogy az emlékezet színtere a magánélet keretei közé szorult, és nem került a közpolitika homlokterébe.⁸ (Valójában nem beszélhetünk itt egy tényleges paktumról vagy aláírt egyezményről, hanem egy széles körű, társadalmi-közéleti hallgatásról.) A spanyol csendpaktum jó példája annak a helyzetnek, amit David Rieff amerikai elemző provokatív kötetében így jellemez: „Ezek azok az esetek, melyek száma kétségtelenül csekély, de az emberi szenvedés kockázata nagy, és amelyekben lehetséges, hogy míg a felejtés igazságtalan a múlttal szemben, az emlékezés igazságtalanságot követ el a jellel szemben.”⁹

Érdekes azonban különbséget tenni polgárháborúkat vagy nemzetközi konfliktusokat lezáró konszenzusok, megegyezések, valamint a diktatúrák bukása között is. Nyilvánvalóan az elszenvedett/okozott sebek, veszteségek, traumák kölcsönössége, egyensúlya esetén szélesebb alapokra épülhet egy felejtéssel járó kiegyezés (annak minden kihatásával a levéltári iratok sorsára is), míg egyeduralmi rendszerek, katonai diktatúrák bukása után a felelősségre vonás és a méltó emlékezés társadalmi igénye értelemszerűen felülírja ezeket a szempontokat, ami a levéltári iratok emlékezetpolitikai értékét is máshogyan pozicionálja. Az áldozatok és/vagy leszármazottaik szempontjából természetesen a megbékélés előfeltétele az elismerés, valamilyen elégtétel, a lehetséges kártérítés, illetve a bűnösök felelősségre vonása. Mindez feltételezi a levéltári iratok megőrzésének, a titkosítások feloldásának és a szabad

6 == A spanyolországi „felejtés” időszaka hozzávetőleg három évtizedre tehető, hiszen az áldozatok leszármazottai és emberjogi szervezetek nyomására a 2000-es évek elején kezdett megkérdőjelezni a társadalmi konszenzus a hallgatás körül. Végül 2007-ben fogadták el a Történelmi Emlékezet Törvényét (*Ley de Memoria Histórica*), elismerve a polgárháború és a diktatúra áldozatainak jogait és az elkövetett bűnök feltárásának szükségességét.

7 == Vö. Garrett, 2000.

8 == A spanyol megbékélési aktusban alapvető szerepet játszhatott, hogy a rendszer bukása és a legsúlyosabb emberjogi sérelmek elkövetése között három évtized is eltelt, így a spanyol társadalom többségében nem élt elemi erővel az igazságtétel igénye.

9 == Rieff, 2017: 121.

hozzáférésnek a biztosítását. (Elgondolkodtató lehet ugyanakkor, hogy az elszenvedett sérelmek továbbélése és átöröklődése vagy akár sok évszázad múltán új tartalommal való bővülése egyáltalán nem jelent garanciát azok megismétlődésének elkerülésére, sőt nemritkán azok forrásává válik, mint azt Európa vagy a Közel-Kelet számos 20. századi konfliktusa is mutatja.¹⁰⁾

Felejtés és emlékezet, megbékélés és elszámoltatás kettőssége jellemezte és jellemzi máig a 20. század diktatórikus vagy autokratikus rendszereinek utóéletét Európában és annak határain túl is. Leggyakrabban pedig valamilyen átmeneti igazságszolgáltatás bevezetésével hidalgják át ezeket az ellentéteket, amelynek során a szabad megemlékezés, az elkövetett bűnök feltárása és megnevezése, a súlyos bűncselekmények szankcionálása kell megelőzze a kölcsönös megbékélést. Jó példa lehet erre a dél-afrikai apartheid rendszer bukása után működött Igazság és Megbékélés Bizottság, mely a bűnösség megvallása fejében ígért és nyújtott büntetlenséget.¹¹

A múlttal való szembenézés, a megismerés, az elszámoltatás és a jóvátétel egyik alapvető feltétele a vonatkozó levéltári iratok megléte és szabad hozzáférhetősége. Éppen ezért is törekszenek a bukásban lévő diktatórikus rendszerek az érintett erőszakszervezetek és titkosszolgálatok iratainak eltüntetésére és/vagy megsemmisítésére. Mindez természetesen nem kizárólagosan magyar jelenség:¹² a chilei Pinochet-rendszer ugyanúgy megsemmisítette a terror levéltári forrásait, mint a dél-afrikai apartheid rezsim a faji alapú üldözés, vagy a felosztatás előtt álló Stasi a külföldi hírszerzés archívumait.¹³

Az átmeneti igazságszolgáltatás valamiféle köztes útjának tekinthető a görögországi katonai ezredek juntájának bukását követő megoldás 1974 után, ahol az iratok adminisztratív célú felhasználását – kárpótlás és az állami intézmények megtisztítása – követően a katonai rendőrség (ESA) iratait törvényi felhatalmazás alapján megsemmisítették.¹⁴ Ezzel a demokratikus görög kormány számos további vitának, bosszúállásnak elejét vette, és éles vonallal lezárt egy korszakot, megfosztotta ugyanakkor a társadalmat saját emlékezetének egy nem jelentéktelen darabjától és a szembenézés lehetőségétől.

= = Rendszerváltások és levéltárak

Az 1990 környékén lezajlott közép-európai politikai rendszerváltozásoknak is szimbolikus vitapontja volt az egykori titkosszolgálati iratok sorsa, azok megsemmisítése vagy eltűnése, illetve a megmaradt források kezelése és nyilvánossága. (Mindez természetesen nem volt független a titkosszolgálatoknak a rendszerváltozás folyamatában betöltött, gyakran túldimenzionált szerepéről szóló közbeszédtől sem.)

10 = = Rieff, 2017: 22–42.

11 = = Merwe, 2023: 149–205.

12 = = Vö. Baráth, 2004.

13 = = Archives of the security services of former repressive regimes, 1997: 7.

14 = = uo.

Bár a kérdést Magyarországon is – mint mindenütt – át- és átszínezték napi politikai célok, egyéni törekvések, titkosszolgálati érdekek, kül- és biztonságpolitikai szempontok és még ki tudja, hányféle meggondolás, a kérdéskör térben és időben is sokkal tágabb összefüggések közé illeszthető. A hazai közbeszédben a leváltott rendszer titkosszolgálati iratainak sorsa elsősorban belpolitikai összefüggésekben, legfeljebb – többé-kevésbé megalapozott – közép-európai dimenziókban jelent meg, a levéltáros- és történészszakma pedig még adós a kérdéskör szélesebb körű, nemzetközi kitekintésű vizsgálatának elvégzésével. Jelen írásban egy rövid kitekintést teszünk a megbukott diktatúrák utáni múltfeldolgozás nemzetközi jogi hátterére és levéltári kihatásaira.

Az 1970-es évek közepétől az 1990-es évek közepéig terjedő két évtized elsöpőrő erejű politikai és társadalmi változásokat eredményezett világszerte. E hatalmas demokratizálódási hullám Dél-Európában kezdődött az akkor ott még létezett diktatórikus rendszerek bukásával Görögországban (1974), Portugáliában (1974) és Spanyolországban (1975)¹⁵, majd folytatódott a kambodzsai Vörös Khmer rendszer megdöntésével (1979), ezt követték a latin-amerikai diktatúrák bukásai a 80-as évek közepén, majd 1990 környékén szinte az összes szocialista rendszer összeomlása Közép- és Kelet-Európában, ezután pedig a dél-afrikai apartheid fokozatos lebontása 1994-ig. A felsorolt országok mindegyikében szembesült a politika és a társadalom a múltfeldolgozás alapkérdéseivel, köztük az emberi jogok megsértését dokumentáló archívumok, levéltárak, irattárak kezelésének és nyilvánosságának problémáival.

Ezekkel a nemzetközi folyamatokkal párhuzamosan a levéltárhasználat, a levéltárak funkcióinak és önképének terén is jelentős átalakulások mentek végbe a világban.¹⁶ A levéltári anyag funkcióinak és használatának sok évszázados evolúciója újabb fejezetéhez érkezett éppen ebben az időszakban azzal, hogy a korábbi jogbiztosító vagy tudományos célú felhasználás mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapott az archívumok iratanyagának kezelésében az emberi jogok, az átmeneti igazságszolgáltatás vagy a történelmi emlékezet kérdése. Ezekhez a folyamatokhoz társult egy másik globális folyamat: az információszabadság, a közérdekű adatokhoz való állampolgári hozzáférés követelménye. Bár az információszabadságra vonatkozó első jogi szabályozások már a 18. században megszülettek, igazi lendületet ez a mozgalom a 20. század második felében kapott.¹⁷ A '80-as évektől kezdődően az egységesülő európai intézményrendszer politikai, igazgatási, törvényhozói szerveiben végbemenő egyik jelentős változás volt, hogy az irattári és levéltári iratokhoz való állampolgári

15 == Francisco Franco 1975-ös halála fordulópontot jelentett ugyan, de a politikai rendszer demokratizálódása csak fokozatosan történt meg. 1977-ben születhetett meg az amnesztia törvény az 1977 előtt elkövetett politikai bűncselekmények tekintetében ("csendpaktum").

16 == Boel–Canavaggio–Quintana, 2021: 11–20.

17 == Vö. Banisar, 2006.

hozzáférést alapvető állampolgári jogként definiálták, melynek révén a közintézmények működésének átláthatóságát vélték garantálni.¹⁸ Ennek a jelenségnek számos oka között¹⁹ kiemelt jelentőségű az is, hogy az újonnan létrejött demokráciákban a múlttal való szakítást, az elkövetett/elszenvedett bűnök megismerését és a kárpótlás folyamatát egyaránt támogatta, segítette az archívumokban megőrzött bizonyítékok tömege, pontosabban azok felhasználása a kormányzati, jogorvoslati szervek és a társadalmi nyilvánosság részéről.

= = A múlt megismerésének joga

E folyamatok hatásait felismerve az Egyesült Nemzetek Szervezete is olyan alapelvek kidolgozását kezdeményezte a '90-es években, melyek a diktatórikus rendszerek felszámolásának és az átmeneti igazságszolgáltatásnak a folyamatához nyújtanak támpontokat. Ezek úgymond az igazságos és tartós megbékélés feltételeként garantálják a jogsértések áldozatainak jogát az ellenük elkövetett bűnök és az azt elkövetők kilétének megismerésére. A múltfeldolgozás, a múlttal való szembenézés²⁰ alapfogalmai ezekben az ENSZ-dokumentumokban az igazságszolgáltatáshoz és a jóvátételhez való jog, de ezzel párhuzamosan, hasonló jelentőséggel jelenik meg a múlt megismerésének a joga is.²¹

A folyamat részeként, az elnyomó rendszerek hagyatékának nemzetközi szinten is hatékony és igazságos feldolgozása céljából született meg az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága által megbízott szakértői jelentés, amely 2005-ben az emberi jogok védelmére és előmozdítására vonatkozó, a büntetlenség elleni küzdelemmel kapcsolatos elvek frissített gyűjteménye.²² A Diane Orentlicher független szakértő által jegyzett dokumentum valójában az 1997-ben Louis Joinet francia bíró – az ENSZ emberi jogok büntetlenségével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó különmegbízottja – az igazságszolgáltatásról és a büntetlenség kérdéséről szóló zárójelentésének a felülvizsgálata. Az abban foglalt iránymutatásokat emiatt azóta Joinet–Orentlicher-alapelvekként tartják számon. Ezek az alapelvek túlmutatnak az elnyomó rendszerekben elkövetett bűncselekmények büntethetőségének biztosításán, mivel annak egyfajta garanciájaként tekintenek a bizonyítékokat őrző archívumok megőrzésének kötelezettségére, illetve az abban fellelhető bizonyítékok megismerhetőségére. A Joinet–Orentlicher-alapelvek 38 pontban összefoglalt iránymutatássort tartalmaznak a diktatórikus rendszerek demokratikus átalakítása kapcsán. Az ENSZ-alapelveket tartalmazó dokumentum négy nagy területet határoz meg, melyek egyúttal keret-

18 == Trócsányi, 2007: 69.

19 == Vö. Canavaggio, 2014.

20 == Erre külön kifejezés és rövidítés is született angol nyelvterületen: DwP, Dealing with the Past.

21 == Vö. Ketelaar, 2007.

22 == Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity 2005.

rendszer is szolgáltathatnak a múlt feldolgozása szempontjából. Az első területet (*Combating Impunity: General Obligations*) azok az általános kötelezettségek jelentik, melyek az államokat terhelik az elkövetett bűnök kivizsgálására, a büntetlenség elkerülésére, a hatékony jogorvoslatra, illetve a múlt megismerésével kapcsolatos elidegeníthetetlen jogok biztosítására. A második – jelen témánk szempontjából legfontosabb – területet a dokumentum az igazság megismeréséhez való jognak nevezi (*The Right to Know*), mely nemcsak az elkövetett bűnök áldozatainak egyéni, de az egész társadalom kollektív jogait is magában foglalja a személyes, a családi és a közösségi múlt megismeréséhez. Az egyéni jogok kapcsán a dokumentum így fogalmaz: „...az áldozatoknak és családtagjaiknak sérthetetlen joga, hogy megtudják az igazságot a jogsértések körülményeiről, és halál vagy eltűnés esetén az áldozatok sorsáról.” Ugyanezt az alapelvet szélesíti ki kollektív joggá az ENSZ-dokumentum a következőképpen: „...minden népnek elidegeníthetetlen joga, hogy megismerje az igazságot a múltbeli eseményekről, a szörnyű bűncselekmények elkövetéséről, valamint azokról a körülményekről és okokról, amelyek tömeges vagy szisztematikus jogsértések révén e bűncselekmények elkövetéséhez vezettek. Az igazsághoz való jog teljes körű és hatékony gyakorlása létfontosságú biztosítékot nyújt a jogsértések megismétlődésével szemben.” Az egyéni és a kollektív megismeréshez való jog mellé – mintegy előfeltételként – a legszorosabban hozzárendeli a dokumentum az „emlékezet megőrzésének kötelezettségét” (*The Duty to Preserve Memory*) is, mely magában foglalja a közösségi emlékezetet őrző archívumok védelmének feladatát is. (Ez utóbbi kötelezettséget egyébként az ENSZ-dokumentum nemcsak a kulturális örökség általános védelme, hanem az elkövetett bűnök negligálásának vagy relativizálásának a megelőzése szempontjából is alapvetőnek tekinti.) A harmadik terület az igazsághoz, vagy inkább az igazságtételhez való jog (*The Right to Justice*), mely az államok igazságszolgáltatási kötelezettségeit taglalja és foglalja pontokba a diktatórikus rendszerek bűnöseivel szemben. Az alapelvek negyedik nagy területe a jóvátétellel és az elkövetett bűnök megismétlődése megakadályozásának garanciáival foglalkozik.

A Joinet–Orentlicher-alapelveket tartalmazó ENSZ-dokumentum fontosnak tartja definiálni, mit is nevez archívumnak, a múltfeldolgozás egyik kulcsfogalmának. A meghatározás szerint:

„Ezen elvek értelmében az »archívum« kifejezés az emberi jogok és a *humanitarius* jog megsértésével kapcsolatos dokumentumok gyűjteményére utal, amelyek a következő forrásokból származnak:

a) nemzeti kormányzati szervek, különösen azok, amelyek jelentős szerepet játszottak az emberi jogok megsértésével kapcsolatban;

b) helyi szervek, például rendőrkapitányságok, amelyek részt vettek az emberi jogok megsértésében;

c) állami szervek, köztük az ügyészség és az igazságszolgáltatás, amelyek részt vesznek az emberi jogok védelmében; és

d) az igazságügyi bizottságok és más nyomozó szervek által gyűjtött anyagok.”

A fenti felsorolás első három pontja értelemszerűnek tűnhet, a negyedik pont azonban egy kevésbé ismert dokumentumforrásra hívja fel a figyelmet. Diktatórikus rendszerek bukása után számos országban hoztak létre különböző hatáskörű és összetételű bizottságokat, melyek a humanitárius jogsértéseket voltak/vannak hivatva feltárni és dokumentálni. Ezek a testületek levéltári értelemben önmagukban is forrásképző szervekként funkcionálnak, hiszen vizsgálataik dokumentációja általában a legkoncentráltabban tükrözi vissza az adott országban elkövetett jogsértéseket. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ENSZ-dokumentum legalább két olyan területről nem tesz említést, amelyet mindenképpen érdemes és célszerű figyelembe venni a műtfeldolgozás forrásainak megőrzése terén. Az egyik az egykori áldozatok, a jogsértések elszenvedőinek személyes irathagyatékai, visszaemlékezései, naplói, melyek rendkívül fontos ellenpontjai és kiegészítői lehetnek az intézményi keletkeztetésű levéltári forrásoknak. Ezek feltárása, összegyűjtése és megőrzése is fontos részét kell(ene) képezze a műtfeldolgozás folyamatának, melynek támogatása, finanszírozása is állami kötelezettséggé tehető, teendő. Egy további korlátja a fenti felsorolásnak, hogy elsősorban nemzeti keretekben gondolkodik, holott a diktatúrák gyakran valamiféle nemzetközi együttműködésben, formális vagy informális szervezetben kooperálva működtek, így egy érintett ország releváns levéltári forrásai vagy az adott országban elkövetett jogsértések bizonyítékai külföldi levéltárakban, iratőrző helyeken maradhattak fenn. Az egykori keletnémet hírszerzés nyilvántartási adatait a CIA-tól kellett visszaszereznie az illetékes németországi levéltárnak,²³ a dél-amerikai katonai diktatúrák összehangolt baloldallelles megtorlóssorozata, az ún. Kondor-ügy bizonyítékai részben Paraguayban,²⁴ részben az Egyesült Államokban²⁵ kerültek elő. De nem is szükséges ilyen messzire tekintenünk: a szovjet „tanácsadók” az egykori Varsói Szerződés minden tagállamában a legfontosabb katonai, belügyi és titkosszolgálati szervek központjában ültek, így az általuk szolgáltatott információk alapvető forrásként szolgálhatnának a gyakran megselejtezett helyi archívumok mellett/helyett. Az 1990 előtti magyar titkosszolgálatok hiányzó iratainak pótlására vagy a döntések hátterének feltárására is minden bizonnyal moszkvai források alapján lenne a legnagyobb esély.²⁶

Az említett 38 alapelv közül témánk szempontjából érdemes külön is kiemelni öt pontot, mert ezek konkrétan is a levéltárak, archívumok megőrzésének, kezelésének és használatának kérdéseire koncentrálnak. A 14. számú alapelv kimondja:

23 == Vö. Oseh, 2021: 77–91.

24 == Boel–Canavaggio–Quintana, 2021: 29.

25 == McSherry, 1999: 144–174.

26 == Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – más hazai levéltárakhoz hasonlóan – több kezdeményező lépést is tett különböző oroszországi és ukrainai állami levéltárakkal való együttműködésre a magyar vonatkozású források feltárása érdekében, 2022 tavasza, az orosz–ukrán háború kitörése óta azonban ezek a kapcsolatok lényegében megszűntek.

„A megismeréshez való jog azt jelenti, hogy az archívumokat meg kell őrizni. Technikai intézkedéseket és szankciókat kell alkalmazni az archívumok eltüntetésének, megsemmisítésének, elrejtésének vagy meghamisításának megakadályozására, különösen, ha az az emberi jogok és/vagy a humanitárius jog megsértéséért felelős személyek büntetlenségének biztosítása érdekében történne.” A fenti kötelezettség annak fényében értelmezhető, ha tudjuk: ezeknek a levéltári forrásoknak a megsemmisítése világszerte gyakorlat volt vagy még ma is az, esetenként még demokratikus, jogállami keretek között, parlamenti felhatalmazás alapján is. (Az ezzel kapcsolatos görögországi példát korábban említettük.) A 15. számú alapelv az archívumok nyilvánosságával foglalkozik: eszerint az egykori áldozatok és családtagjaik, valamint a tudományos kutatás számára meg kell könnyíteni a jogsértések iratanyagainak megismerését (ez utóbbit más személyek magánéletének és biztonságának ésszerű védelme mellett). A 16. alapelv a jogsértéseket vizsgáló bíróságok és egyéb nyomozó hatóságok szabad hozzáférését írja elő a levéltári iratokhoz, melyet csak nagyon indokolt és igazolt nemzetbiztonsági érdekek korlátozhatnak. A 17. alapelv az azonosítható személyes adatokat tartalmazó iratok esetében írja elő az érintett jogát a rá vonatkozó információk érvényességének a vitatására és saját helyesbítésének csatolására.²⁷

Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa a Joinet–Orentlicher-alapelvek megalkotása után tovább foglalkozott az emberjogi szempontból jogsértő rendszerek bukása utáni kíváncsú átmenettel és a demokratikus jogszolgáltatás követelményeivel. Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa 2006-ban készített először jelentést az Igazsághoz való jogról,²⁸ melynek egy év múlva frissített verziója is elkészült, majd a vizsgálatok további bővítésének eredményeként született meg az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának második jelentése 2009-ben²⁹ Az igazsághoz való jogról (*Right to the Truth*), mely a jogsértések tanúinak védelme mellett kiemelten foglalkozik az archívumok és nyilvántartások szerepével az átmeneti igazságszolgáltatásban és az emlékezet megőrzésében egyaránt. Ahogy a dokumentum bevezetése a két fogalmat összekapcsolva fogalmaz: „Az emberi jogok súlyos megsértésére vonatkozó archívumok és nyilvántartások védelme, valamint az ilyen jogsértésekkel kapcsolatos perekben részt vevő tanúk és más személyek védelme egymást kölcsönösen erősítő elemek, amelyek elengedhetetlenek az igazsághoz való jog hatékony végrehajtásának biztosításához.” A nemzeti levéltári rendszerek kíváncsú megerősítése és támogatása mellett két olyan területet is kiemel a jelentés, mely más dokumentumokban alig vagy kevéssé hangsúlyozottan szerepel.

27 == Magyarországon a 2003. évi III. törvény 6. § (3) ezt így fogalmazza meg: „Az érintett az iratokban szereplő, rá vonatkozó adatok tekintetében helyesbítési jogát az eredeti adat változatlanul hagyása mellett a helyes adatot tartalmazó feljegyzésnek az irathoz történő csatolásával érvényesítheti.”

28 == Study on the right to the truth. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2006.

29 == Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights. 2009.

Az egyik ilyen tényező, hogy elnyomó rendszerek emberjogi jogsértéseit elsősorban állami szervek archívumai dokumentálják ugyan, de mindenképpen figyelmet kell fordítani olyan egyéb szereplőkre (nem kormányzati szervek, gazdasági társaságok, társadalmi szervezetek, magánszemélyek) magántulajdonú iratainak megőrzésére és hozzáférhetőségére is, melyek szintén tartalmazhatnak fontos adalékokat a rendszer működésével és az egyes jogsértésekkel kapcsolatban is. A jelentés másik lényeges eleme, hogy felhívja a figyelmet az adott ország demokratizálódási folyamata során létrehozott átmeneti igazságszolgáltatási intézmények – vizsgálóbizottságok, kárpótlási intézmények – iratképző szerepére, hiszen ezek a szervek megszűnésük után rendkívül koncentrált, egyéni és társadalmi emlékezeti szinten is kiemelt jelentőségű dokumentációt hagynak hátra maguk után, melynek szintén a köz javát kell szolgálnia.

Az ENSZ emberjogi testületei mellett a nemzetközi kulturális és levéltári szervezetek is reagáltak a fent vázolt globális folyamatokra a 20. század utolsó harmadában, és kiemelt figyelmet fordítottak a diktatúrák bukása után fennmaradt, az emberi jogsértéseket dokumentáló archívumok, levéltárak, hagyatékok megőrzésének, kezelésének és nyilvánosságának problémáira. Az UNESCO és a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) 1993-ban a Nemzetközi Levéltári Kerekasztal Konferencia (CITRA) mexikói ülésén szakértői csoportot bízott meg egy jelentés készítésével a korábbi elnyomó rendszerek biztonsági szolgálatairól. Az Antonio Gonzalez Quintana³⁰ spanyol levéltáros vezette bizottság 1995-re készítette el jelentésének első verzióját, melyet az UNESCO 1997-ben hivatalosan is elfogadott és közzétett *A korábbi elnyomó rendszerek biztonsági szolgálatainak levéltárai* címmel.³¹ Mivel ezt a jelentést elsősorban levéltári szakemberek készítették, a dokumentum fókuszja – ellentétben a jogászok által összeállított Joinet–Orentlicher-alapelvekkel – az iratanyagok kezelésére, megőrzésére, felhasználásának problémáira került. A dokumentum szerzői – elismerve, hogy minden ország helyzete és minden átmenet jellege más és más – nem általános szabályrendszert vagy módszertant próbálnak adni, sokkal inkább helyzetfelmérést végeztek, és politikai, illetve levéltári természetű ajánlásokat tettek. Mivel a jelentés készítői pontosan ismerték a tárgyalt iratanyagok szenzitív jellegét, levéltárosi etikai kódexre is javaslatot tettek a szövegben ezeknek az iratoknak a kezelésével kapcsolatban. Ennek az etikai kódexnek a javasolt tartalmát érdemes részletesebben is idézni.

Az elnyomás dokumentumai a nép örökségének részét képezik. Ezeket sértetlenül kell megőrizni, hogy az intolerancia, a rasszizmus és a politikai totalitarizmus memóriaként szolgáljanak.

30 == Antonio Gonzalez Quintana ebben az időben a Nemzetközi Levéltári Tanács Levéltárak és emberi jogok szekciójának vezetője volt, korábban a Salamancai Nemzeti Történelmi Levéltár Polgárháborús részlegének igazgatója, 2010 és 2018 között pedig a Madridi Központi Levéltár igazgatóhelyettese.

31 == Vö. Archives of the security services of former repressive regimes. 1997.

A levéltárosok a nép akaratának végrehajtói az átmeneti időszakokban.

A politikai elnyomás áldozatainak egyéni jogai elsőbbséget élveznek a történelmi vizsgálattal szemben.

Az archívum egyetlen dokumentumot sem selejtezhetsz történelmi kutatás szempontjából való értékén alapuló kiválasztási kritériumok alapján.

A levéltárosok nem cenzorok. A törvény határozza meg, hogy mely dokumentumokat és hogyan kell hozzáférhetővé tenni.

Ha a jogszabály nem elég részletes, a levéltárosok a közigazgatási jogi szakértők jogi tanácsainak fényében értelmezhetik azt. Azokban az esetekben, amikor a magánélethez való jog és a történelmi kutatáshoz való jog ellentétes, megoldást jelenthet az eredeti dokumentumok olyan reprodukcióinak használata, amelyekből az áldozatok vagy harmadik személyek nevét törölték.

A levéltárosoknak a lehető legnagyobb gondossággal kell kezelniük minden, az elnyomás áldozatai vagy más személyek állításainak igazolására [...] irányuló kérelmet.

A levéltárosoknak meg kell teremteniük az érzékeny információkat tartalmazó dokumentumok védelméhez szükséges feltételeket. Az elnyomással kapcsolatos dokumentumokat az általános levéltárban kell tárolni, de különálló, különlegesen őrzött raktárakban. Ezekhez az iratokhoz csak a levéltári személyzet férhet hozzá.

A levéltárosoknak az elnyomás áldozataira vonatkozó automatizált adatbázisok használatát az információs önrendelkezés gyakorlásához szükséges mértékre kell korlátozniuk. Ezeket az adatbázisokat csak keresési segédletként szabad használni, más – adminisztratív vagy kormányzati – felhasználásuk nem engedélyezhető.

Mint az a fentiek alapján is látható, az UNESCO már 1997-ben állást foglalt olyan alapvető kérdésekben, melyek Magyarországon és minden, hasonló helyzetű államban felmerültek: meg kell-e őrizni egyáltalán a megbukott diktatúrák titkosszolgálati iratait, a kutatásnak vagy az információs önrendelkezésnek van-e elsőbbsége, szabad-e bármit selejtezni a történelmi érték/értéktelenség alapján, lehet-e anonimizálni a másolatokat, vagy hogy nyilvánosságra hozhatók-e a nyilvántartási adatbázisok.

A Quintana-bizottság a munkája során számos olyan ország gyakorlatát dolgozta fel, ahol a tárgyalt időszakban, vagyis 1970 és 1994 között valamilyen autokratikus vagy diktatórikus rendszer bukása után a múlttal való szembenézés megkezdődhetett. Ezek között a jelentés megemlíti Brazília, Chile, Németország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Paraguay, Lengyelország, Portugália, Oroszország, Dél-Afrika, Spanyolország és Zimbabwe példáját.³² Megjegyzendő, hogy a bizottság javasolta a 25 országba kiküldött kérdőívek alapján dolgozott, ennek tanúsága szerint pedig két ország – Magyarország és Dél-Afrika – arról számolt be, hogy a vizsgálat idején nem voltak elérhetők a korábbi rendszer fontos elnyomó szerveinek iratai. Megjegyzendő: Magyarországon az 1944 és 1990 között keletkezett államvédelmi/állambiztonsági iratoknak a kezelésére hivatott intézmény, akkori nevén a Történelmi

32 = = Archives of the security services of former repressive regimes. 1997. 3.

Hivatal, 1997 őszén kezdhetette meg tevékenységét, 2003 után pedig új néven, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltáraként folytathatta működését. Dél-Afrikában az apartheid-rendszer 1994-es bukása után felállított ún. Igazság és Megbékélés Bizottsága (*Truth and Reconciliation Commission*, TRC) volt hivatott kivizsgálni az elkövetett bűnöket. A Desmond Tutu érsek által vezetett bizottság 1995 és 2000 között folytathatta tevékenységét, kutatásai eredményét pedig hét terjedelmes kötetben tette közzé.

Antonio González Quintana a fenti jelentését 2009-re kiegészítette és aktualizálta *Levéltári politikák az emberi jogok védelmében* címmel.³³ Ebben a dokumentumban a szerző már nem csak a rendőrségi, titkosszolgálati iratanyagokkal foglalkozik, figyelmét kiterjeszti a több helyütt felállított, bíróságon kívüli szervek (különféle vizsgálóbizottságok, megbékélési bizottságok vagy a nemzetközi büntetőbíróságok), illetve az emberjogi szervezetek levéltáaira is. A dokumentum felhívja a figyelmet egy átfogó archiválási politika fontosságára, illetőleg nyomatékosan jelzi az államok felelősségét ezen levéltárak anyagi, emberi erőforrások terén történő támogatása kapcsán is.

A nemzetközi levéltári szakmai közösség legnagyobb szervezete, a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) 2010-ben elfogadott – és magyarul is megjelent –, illetőleg 2011-ben az UNESCO által is magáévá tett *Egyetemes Nyilatkozat a Levéltárakról* című kiáltványa konkrétan nem foglalkozik ugyan az elnyomó rendszerek iratanyagával, de a levéltárak szerepét egyebek mellett a demokratikus működés előmozdításában és az állami igazgatás elszámoltathatóságában határozza meg.³⁴

A Nemzetközi Levéltári Tanács 2012-ben fogadta el azokat az alapelveket, melyek az állami intézmények átláthatóságának és az állampolgári információs szabadság érvényesülésének garanciájaként és eszközeként tekintve a levéltárakra, iránymutatásként szolgálhatnak azok kezelésében is.³⁵ Ez a dokumentum már konkrétan is foglalkozik az elnyomó rendszerek irataival, amikor a következőket mondja: „A levéltárakkal rendelkező intézmények biztosítják, hogy a nemzetközi jog szerinti súlyos bűncselekmények áldozatai hozzáférhessenek az archívumokhoz, amelyek az emberi jogaik érvényesítéséhez szükséges bizonyítékokkal szolgálnak, és amelyekkel dokumentálják az emberi jogok megsértését, még akkor is, ha ezek a levéltárak a nagyközönség elől el vannak zárva.”

A fentieknél is egyértelműbben fókuszál a jogsértő politikai rendszerek levéltárainak sorsára az ICA Emberjogi Munkacsoportjának 2016-os munkaanyaga.³⁶

33 == Archival Policies in the Protection of Human Rights. 2009.

34 == Egyetemes Nyilatkozat a Levéltárakról, 2011.

35 == Principles of Access to Archives. 2012.

36 == Basic principles on the role of archivists and records managers in support of human rights. 2016.

A dokumentum öt csoportra bontott huszonöt alapelvet fogalmaz meg a levéltárosok és irattárosok szerepéről az emberi jogok érvényesítése terén.

Az alapelvek első fejezete az iratok értékeléséről és azok megőrzéséről szól. Ezek közül kiemelendő a nemzetközi szabványoknak megfelelő levéltári megőrzési gyakorlatok alkalmazása, az emberjogi kérdéseket érintő iratanyagok megsemmisítésének, meghamisításának, eltüntetésének megakadályozása vagy megelőzése technikai és büntetőjogi eszközök segítségével, az emberi jogok megsértését dokumentáló iratanyagok esetében a felelősség megállapítását is lehetővé tevő iratértékelési gyakorlat alkalmazása, vagy az ilyen levéltárak megfelelő állami finanszírozása, valamint az esetenként felállított átmeneti igazságszolgáltatási testületek iratainak megőrzése.

Az ENSZ-munkacsoport által kidolgozott alapelvek második fejezete az információkhoz való hozzáférés kérdéseit tárgyalja. Ezen alapelvek között nyomatékkal szerepel a levéltárosok felelőssége is az emberjogi tárgyú iratanyagok megfelelő feltárássában, segédletekkel való ellátásában, az azokról szóló korrekt és részrehajlás nélküli tájékoztatásban. Ez a részrehajlás nélküli tájékoztatási kötelezettség és hozzáférés biztosítása azt is kell jelentse, hogy az iratokat kezelők nem tehetnek különbséget vádlók és vádlottak között a megismerés tekintetében. Az iratokat kezelő levéltárosok, irattárosok felelősségét azonban nem csupán a levéltári források megismerhetősége, de az azokban szereplők személyes adatainak védelmében is látja a dokumentum.³⁷ A korrekt levéltári tájékoztatáson túl a társadalom mind szélesebb körének felvilágosítása és iratmegismerési joguk tudatosítása is ezen levéltárosi felelősségi körbe tartozik.

A további alapelvek közül témánk szempontjából érdemes még kiemelni, hogy mind a levéltári intézményeknek, mind pedig egyénileg a szakma képviselőinek törekednie kell a külföldre került (vagy más országban keletkezett, de az érintett állam polgáraitra vonatkozó) iratanyagok hazajuttatásában, kivéve, ha az adott információk ott további jogsértések forrásaivá válhatnának.

= = Tanulságok

Általánosságban elmondható tehát, hogy a nemzetközi közösségben több 20. századi párhuzamos folyamat – több elnyomó rendszer látványos bukása, az információszabadság, az állami transzparencia, illetőleg a személyes adatvédelem eszméjének elterjedése, a múlttal való szembenézés társadalmi igénye, valamint a levéltárak funkcióváltozása – vezetett a fent említett dokumentumok megszületéséhez, illetőleg az azokban megtestesülő felismerésekhez. A közép-európai rendszerváltásokat követően ezek a felismerések, tapasztalatok és európai irányelvek mentén alakult ki

³⁷ = „Az archívumok kritikátlan megnyitása az egyének magánéletének megsértését eredményezheti, és megtorláshoz vezethet velük szemben. A levéltárosok és iratkezelők egyensúlyt teremtenek az igazsághoz való jog és az azonosítható személyek magánélete védelmének szükségessége között.”

a megismerés szabadsága és az áldozatok adatvédelme (a kettő konfliktusa esetén pedig az utóbbi primátusa), illetőleg a dokumentálható nemzetbiztonsági érdekek egyensúlyán épülő gyakorlat, mely az egykori titkosszolgálati szervek iratainak megismerhetőségét szabályozza. Ezekre az alapelvekre épült 1990 után a közép-európai mintaként szolgáló BStU³⁸, az egykori keletnémet Stasi iratait kezelő levéltár iratkezelési gyakorlata. A Stasi-iratok használatára és nyilvánosságának szabályaira vonatkozóan az 1990-ben meghozott német törvény³⁹ négy pontban foglalja össze a teendőket:

annak biztosítása, hogy az egyének megismerhessék az állambiztonság róluk gyűjtött adatait,

az egyén személyiségi jogainak védelme,

az állambiztonság tevékenységének történeti, politikai és jogi feldolgozása, illetve annak biztosítása,

adatok szolgáltatása az állami és nem állami szervek részére a törvényben meghatározott célok érdekében.

Mint látható, a jogalkotó kiemelt célja volt egyensúlyt teremteni az információs önrendelkezés lehetősége, a múlttal való szembenézés és a személyes adatok szigorú védelme között. Ez a mindenkori titkosszolgálatok által gyűjtött információk – zsarolásra alkalmas magánéleti, szexuális, egészségügyi adatok – ismeretében különösen fontos célja volt a jogalkotónak.

Az egykori Varsói Szerződés tagállamaiban pedig – már ahol létrejöttek hasonló intézmények⁴⁰ – egyedi sajátosságokkal ugyan, de máig ugyanezek az alapelvek határozzák meg az 1990 előtti rendszerek titkosszolgálati iratainak megismerhetőségét. Nyilvánvalóan mindenütt az adott rendszerváltozások jellege és az új döntéshozó elitnek a (közel)múlthoz való viszonya árnyalja a fenti alapelvek „erősorrendjét”, mégis sokkal több a közös ezen országok gyakorlatában, mint amennyi elválasztja őket. Egy markáns sajátosságot érdemes talán mégis megemlíteni: az egykori szocialista blokk országai közül egyedül Magyarországon jött létre „élő” titkosszolgálati levéltár, mely nemcsak az 1990 előtti állambiztonsági/államvédelmi iratok kezeléséért felelős, de a jövőben archiválni fogja a jelenleg működő nemzetbiztonsági szolgálatok levéltári anyagát is.

38 == Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen, az Egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériumának Iratait Felügyelő Szövetségi Biztos Hivatala.

39 == Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, röviden Stasi-Unterlagen-Gesetz (StUG).

40 == 2024 végén Németország, Lengyelország, a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Románia, Bulgária, Albánia és Magyarország működtetett az 1990 előtt keletkezett titkosszolgálati szervek iratait kezelő speciális levéltárakat. További országokban is folyamatban van ugyanakkor hasonló levéltárak létrehozása, vagy pedig egyéb formában működtetnek hasonló intézményeket, mint például Észtországban, Lettországon, Litvániában, Szlovéniában és Ukrajnában.

=== Nyomtatásban megjelent források ===

Egyetemes nyilatkozat a levéltárakról, 2011.

Egyetemes Nyilatkozat a Levéltárakról. *Levéltári Szemle*, 4. sz. 3–4.

=== Internetes hivatkozások ===

Archival policies in the protection of human rights. 2009.

<https://www.ica.org/resource/archival-policies-in-the-protection-of-human-rights/>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

Archives of the security services of former repressive regimes. Paris, UNESCO, 1997.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140074>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

Basic principles on the role of archivists and records managers in support of human rights. International Council on Archives, Human Rights Working Group, 2016. <https://www.ica.org/resource/basic-principles-on-the-role-of-archivists-and-records-managers-in-support-of-human-rights/>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

Principles of Access to Archives, 2012. <https://www.ica.org/resource/principles-of-access-to-archives/>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher, 2005.

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/go5/109/00/pdf/go510900.pdf?OpenElement>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

Study on the right to the truth. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2006.

<https://www.refworld.org/reference/themreport/unchr/2006/en/43598>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights. 2009.

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/go5/109/00/pdf/go510900.pdf?OpenElement>

(utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Banisar 2006

Banisar, David: *Freedom of Information Around the World 2006: A Global Survey of Access to Government Information Laws*. Privacy International. London.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1707336

Baráth, 2004

Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In *Trezor* 3. *Az átmenet évkönyve*. Szerkesztette: Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest. 255–279.

Boel–Canavaggio–Quintana, 2021

Boel, Jens – Canavaggio, Perrine – Quintana, Antonio González: *Archives and Human Rights*. Routledge, London – New York.

Canavaggio, 2014

Canavaggio, Perrine: *Vers un droit d'accès à l'information publique: Les avancées récentes des normes et des pratiques*. UNESCO, Paris.

Cseh, 2021

Cseh Gergő Bendegúz: Auf Wiedersehen, BStU! Egy legendás intézmény hagyatéka. *Betekintő*, 2. sz. 77–91.

Garrett, 2000

Garrett, Stephen A.: *Models of Transitional Justice – A Comparative Analysis*. International Studies Association, Los Angeles.

Hoeres 2019

Hoeres, Peter: Versailler Vertrag: Ein Frieden, der kein Frieden war. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 15. sz. 38–44. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/288788/versailler-vertrag-ein-frieden-der-kein-frieden-war/>

Hoeres, 2023

Hoeres, Peter: Historical Perspectives on Transitional Justice. In *After Dictatorship. Instruments of Transitional Justice in Post-Authoritarian Systems*. Eds. Peter Hoeres – Hubertus Knabe. De Gruyter, Berlin–Boston. 5–19.

Ketelaar, 2007

Ketelaar, Eric: Access. The Democratic Imperative. *Archives and Manuscripts*, 2. sz. 62–81.

McSherry, 1999

McSherry, Patrice J.: Operation Condor: Clandestine Inter-American System.
Social Justice, 4. sz. 144–174.

Merwe 2023

Merwe, Hugo van der: South Africa: Addressing the Unsettled Accounts of
Apartheid. In *After Dictatorship. Instruments of Transitional Justice in Post-
Authoritarian Systems*. Eds. Peter Hoeres – Hubertus Knabe. De Gruyter,
Berlin–Boston. 149–205.

Rieff, 2017

Rieff, David: *In Praise of Forgetting*. Yale University Press, New Haven.

Trócsányi, 2007

Trócsányi Sára: *Forradalom az irattárban*. Holnap Kiadó, Budapest.

Kulcsszavak

=====

történeti emlékezet, Történeti Levéltár, vasfüggöny

New York, balra az ENSZ látogatóközpontja és székháza, 1969.

Fortepan / Szentkuthy Ibolya

/ Documentary Legacy of Former Dictatorships /

Remembering, Forgetting, Documents

The article examines the dilemmas of coming to terms with the past following the fall of dictatorial regimes in the second half of the 20th century, with particular regard to the fate of the archives of the enforcement organizations and secret services. It highlights that issues of memory and forgetting, amnesty and accountability are deeply determined by historical and political factors, and that different societies have responded differently to these challenges. The paper examines the regulation of the preservation and accessibility of archival documents in the light of various international examples (e.g. South Africa, Spain, Greece, Germany) and documents from international human rights, cultural, and archival organizations. The article attempts to provide a comprehensive picture of the role of archival records in transitional justice, freedom of information, and historical memory, while also highlighting how the right to know about the past becomes a fundamental condition for the functioning of the rule of law and social reconciliation.
